

Хлеб өртөөнгө хамаарыштыр

ШИИТПИРЛЭЭР ҮЕЗИ КЕЛГЕН

Ол талазы-биле чугавыс дыка-ла көвей-дир

Ак-Довурактын болгаш Чадаананын хлеб бүүдүр заводтары республиканын барымы таламы жокунуна...

Ак-Довурактын хлеб заводу эртен соок кыштын сөөгүндө берге байдалга келген. Хоорайнын чыдаг бээр чери бусту, чыгыны бербестээ, одалга шугуму сандан үнгөн...

Чадаананын хлеб бүүдүр заводунда байдал оңолдо до-рейтаан. Ылаш халалары ий-лени берген, дзырлар ирип калган, суугулар эргижирээ...

Заводтарын 7 айларда ажылдаанын түнөөл оргога, 1 млн. рубльдин ажылдап алган болуна, 783 муң рубльди үндүрүп төлөөн дээш алгаш баар...

Бүүдүрүлгө дээр, үргүчүл-дө өскөрлүп турар ужураг, чаа техниканы, технологияны, дериг-херекселдерин со-луду, эде кылар, муңканы дуржулганы өөренип, ажылга-ла киирер — чагыс черге черле туруп болбас ужураг, турар болза хөгжүлдө чок, дериг-херекселдер дээр, ба-за үези эгерге, турунтар болу бээр...

Чазаактын доктаалын эзу-гаар орулганын кудукту ден-неге — 10 хууга доктааткан, азы биргээр чугаалаар, 1 рубль ажылдап алган болза, оон чүгдө 10 көлөктү завод-ка алыр, ол дээр Россия Федерациясында безин чок орулда болуп турар. Ол хире-зинде хүнүнчү-иң эңгитин, электри энергиязынын, хо-мүр-лаштын, кывар-чаар ма-териалдарын өртөөчү үези урдалган турар. Сан-хөөнү багыраангадан, хлеб бүүдүр заводтар суг улагаткан, эрик-ке үе берген хевирлп бай-далда келген, ыңчангаш чаа дериг-херекселдерин сазып алыр харым-шинок чок болуп келген, аксыкысаа эңгеп-жиң...

УЛУГ ХУРАЛ ДУГАЙЫНДА БОДАЛДАР

ТӨЛЕВИЛЕП ПЛАН ЭЗУГААР КЫЛДЫНЫП ТУРАР

Дээди Хураалды сессиязынын тоску хуралына «Тыва Республиканын чоңуун Улуг Хуралынын (сездызынын) дугайында» Хоойлу төлөвилелинин баштайгы номчулгасы болган. Ук төлөвиле чагыс аай эвес үеселди алган, оон чамдык чүүдөдеринге маргыжыглар безин үнүп турган. Ыңчангаш бо тала-зы-биле ДХ-ның Хоойлу политиказынын комите-динин даргазы Д. И. КОЛЫЧКОВТАН интервьююну алган бис.

— Дмитрий Иванович, Улуг Хурал дугайында хоойлу төлөвилелин депутаттар сайга-рып турда, ол талазы-биле аныг-аныг бодалдар тургу-лаан болбай. Бо дугайында номчулгаларымыска элэн бил-диргир болуру-биле Улуг Ху-ралдын (чоңун сездзынын) эрге-хүлээлелерин болгаш роолун таныштыра чугула даа?

— Бо айтырымга харым-лаар муңунда бир чүгдө доктааларын чөлшээрел кө-рүнөр. ТР-нин Конституция-зынн талазы-биле референ-дум болуп муңунда Улуг Ху-рал амыг ТР-нин Конститу-циясында көрдүнгени ышкаш хевир-биле ыңдыг-ла чугула херектиг эвес дээрзин чуга-лар турган мен. Ыңчалза-даа ам Үндезин Хоойлу ажылдап турар болганда, ыңда Улуг Хуралды көрүп каан болган-да, ону тургузары албан апар. Тыва Республиканын Конституциязынын болуун иштики болгаш Россия Феде-рациязынын Конституциязы-биле чөрүшкерттери бар бол-уда, аңаа эдилгелер болгаш өскөрлөгелер киирерин негеп турар. А ону чүгдө ТР-нин Улуг Хуралы (сездзынын) кыл-дып болур.

Улуг Хуралды тургузары, анын ажыктыг талазы чүд дээр-ге, ТР-нин Конституциязын тур-дум болур, аңаа чыл санын-ла эмне-токтоо эдилгелер киирер чорукту болдуруза чогуур. Төгү талазы-биле алыр болза, амыг үесе Улуг Хурал деп чүд дээрзинге хар-ын бээр берге, чүгдө диез республиканын чаа Конститу-циязын эзугаар оон эрге-хү-лээлелери дыка кызын (20-40

Президентиниң дугурушкан Конституцияже эдилгелер киире-ринин талазы-биле Улуг Ху-рал шийтирлекчи рольдуг бо-лур. Чок, чүгө диез, ол нийти хүлээп көрдүнгөн практика эзугаар, чижээ, Курене Ду-мазы ышкаш, хоойлудуулаа органы болбай турар.

— Дмитрий Иванович, Улуг Хурал дугайында чүүдөдөр хамаарыштыр ТР-нин Консти-туциясында каныг иштики чөрүшкерттери көрүп турар силер?

— Олар элээн каш. Чижээ, Тывага республика референ-думунун түнөөлери дээш юридиктиг күшүгү. Ыңал көрүлгө, олар немелде балыт-калы негесейн турар. Рефе-рендум түнөөлүгө дүштүр хоойлудуулаа актылары хү-лээп алдынар. Ыңчалза-даа ТР-нин Конституциязын эзу-гаар референдум түнөөлүгө хоойлу хүлээп алыже дээр кезек үенин шийтирин Улуг Хурал хүлээп алыр эргелик болуп турар-дыр. Херек кы-рында мындай байдалдын ажы-даа чок, ол аңаа-ла ре-ферендумунун түнөөлүн ка-таптаан чүүл болуп турар.

— Оон ыңай, ТР-нин Консти-туциязынын 6-гы чүүдүлүгө: Улуг Хурал Конституцияга өскөрлөгелери болгаш не-мелделерин хүлээп алыр деп каан, а 113 чүүдө—олары баарун турар дээр. Бир эвес Конституцияже эдилгелерни хоойлу эзугаар киирер болза, а Дээди Хурал хоойлудуулаа органы болганда, аңаа үк чөрүшкерттери каныг-бир тур үенин чөлшээржилгелиг хемчелери-биле таарышты-рып алары нарын апар-дыр.

— Чугаалаан чүүдүлүгө (сезд) дээр, парламентинин адакы палатазы, төлөөлөр палатазы хевирлп апар ыш-какпы?

— Маңаа «ийе» деп-даа, «оок» деп-лаа харылап бо-

лур. Ийе, чүгө дээр, Кон-ституцияже эдилгелер киире-ринин талазы-биле Улуг Ху-рал шийтирлекчи рольдуг бо-лур. Чок, чүгө диез, ол нийти хүлээп көрдүнгөн практика эзугаар, чижээ, Курене Ду-мазы ышкаш, хоойлудуулаа органы болбай турар.

Конституциянын 6 чүүдүлүгө чугаалап турары ышкаш, Улуг Хуралды «бүгү чоңун үзел-чүкүдүлүн илерээшкенин органы» деп тодаратканын канчаар билдир? Чүгө дээр-ге, оон муңунда чүүдө чоңун эрге-чагырагынын дорт илерээшкени бүгү чоңун ре-ферендуму болгаш хостог со-гулдалар таварыштыр чо-руттунар деп көргөн. А «орган-ныкы» болу берген. А «орган-ныкы» сазы-сеткилдиги хостог илерээшкени деп чүгө? Маңаа болдыр-ла чүүдөр көвей-ди.

Аңаа сөөдүчүл, амыг дөсөгөй парламенттинде күрүне-нин дээш хоойлудуулаа ор-ганы Конституцияже эдилге кииреринден аткаарлаттыган турарынын байдалы кайла-лаа чок. Ол шүүт-ла өдөгитин. Парламентинин эрге-хүлээл-егинден Конституциянын чамдык чүүдөлүгө, кезекте-рини, эгелеринге эдилге кии-рерин ап каап болур-ла ы-яңаа, ыңчалза-даа республи-канын парламентини сөөлү сөстү чугаалаар ужураг.

— Улуг Хурал дугайында хоойлу төлөвилелинин шилеп алышыканын вариантылары бар бе?

— Президентиниң адми-нистрация болгаш Чазаак ыңдыг вариантыны ажылдап кылдып турары илерээ. Ол ажырас, нийти херекке дуза-ла болур. Ыңчалза-даа мээр-ле олдуруп бурузунда чыгыс ТР-нин Конституциязын чөрүшкерттер бар өрүдү. Бир эвес ук варианты маңаа эске-ле, Регламент эзугаар оон бистин кол төлөвилелин-биле дөңгө көөр апар бис.

Бистин төлөвилелин план эзугаар кылдынын турар дээр-зин айтканын.

КЫМ ХАРЫЫЛААР ИРГИ?

Өвүр кожуунуң төвү Хаандыкты суурга чаа ба-жың алганын бээр ам 4 чыл ажып тур. Кижиге ол кире санып салып, чаа ба-жың бергеннге сеткиленип канын ханында аажок өрүп юрорууну илередиң көрөйн.

ХӨГЛҮГ, БАШТАК КЫРГАН-АВА

Шөлөөгө чедир ажылдап алары берге херек. Кв-жи буруз чыда чагыс келир шөлөөзин халас өрт-тирдиң күзөсө.

АРАТТЫҢ САЛЫМ-ЧОЛУ

Ажы-иши, уйгу-чымч чок, кежээ болгаш ол үедө шыраак дээн малчын Салчак Базыр-оолдун (оңу Доуэр-оол-даа дээр турган) өг-бүлөзиге 1930 чылда оол үрен бодаран чүв-дир. Ону Володя азы Болай-оол деп адай берген. Ооң ада-незиниң алыс чүрү — Кара-Хаак. 1935 чылда, каян Болай-оол чүгө беш харлыг турда, оң хөөкүй адазы Тарсы аржааныга соора эмиенишкенин мөчүп калган.

ПРЕЗИДЕНТ-БИЛЕ УЖУРАЖЫР

МОСКВА. Чогаалчы Александр Соженинни Москвага эеп чедип кел-тесе, оон Россиянын Президентиниң-биле ужу-ражышкынын ыяп-ла болуун бадыткаан. Хамаарыла чок төлөвилени, иңи «Түнөөлдер» дээр, Воскресенье программасы-га берген интервью-зунга Борис Ельциннин дугайында үселел кылы-рында ойталааш, мыңча деп чугаалаан: «Мээң аңаа хамаарышпаг нарын. Ыңчангаш оң-биле ужу-ражырынга чедир каныг-бир чүве чугаалаар болза элчок болур ийик. Мен бодумун тургушарымны болгаш бодалдарымны Бо-рис Николаевичке чугаа-лад бээрине илеп турар кижик мен».

14 ЧЫЛ БОЛГАН

МОСКВА. Владимир Высоцкийнин талантынын үнөслүгелери июль 25-е оон мөчөзүндө бээр 14 чыл болганын калба-биле демделген эрттиргенер. Ол ышкаш «Иноходцы» дээр чогаалдыкы катыс-жышкынын кижигүшери оо кайгамчыктыг актёра, мрвайга болган шүкүч-чүге тураскаалыг хөгжүм фестивалын база органи-заптап эрттирин турар.

ЧОН-ХЕМЧИ КОЖУУНУҢ ЭКОЛОГИЯ БОЛГАН БОЙДУС КУРДАВЫРЛАРЫН ТАЛАЗЫ-БИДЕ ЭРГЕЛЕСИ КОЖУУНДА ЧАГАЙ-КЫДЫГА АЖЫЛЫН ЧОРУП ТУРАРЫН, ҮЯШ ТҮНҮП КАМГАЛАНЫ ДОКТАМАЛ КИЧЭЭНГЕЙГЕ АП ТУРАР

Чоң-Хемчик кожуунуң экология болгаш бойдус курдавырларынын талазы-биле эргелеси кожуунда чагай-кыдыга ажылынын чоруп турарын, ыяш түнүп камгаланын доктаамал кичээнгейге ап турар.

ШҮШПЕН ЧОРУКТУҢ ТҮННӨЛИ

Чоң-Хемчик кожуунуң экология болгаш бойдус курдавырларынын талазы-биле эргелеси кожуунда чагай-кыдыга ажылынын чоруп турарын, ыяш түнүп камгаланын доктаамал кичээнгейге ап турар.

ЧУГААНЫР КИЖИ ДОРААН БИДИНЕ БӨӨР. СТОЛГА ОВАКА ОЛУДУРАУС. КЫРГАН-АВАЛЫ СЕРЖИН ДОСТАКОВАНА КҮЖҮГӨТ ДЭЭР БОЛУ. АЛТЫ ОЛУ. ДЕРТ КЫСТЫН БУЯНЫН НЕЗИ — МААДЫР ИЕ. АМЫЛЫН ЭС АС-КЕЖИНИН ТҮННӨЛҮГӨ ХӨЙ КЕСИНИН МАЛ АЖЫЛЫНГА ЭРТТИРГЕН.

1958 чылдан эгелеп төрөөн совхозунга — Кара-Хөлгө чоңган. Дыттыг, надыр-берт дагылар чөлгө-ге сарык малдап эгелээ. 1960 чылда совхоз баштаар чери эки түнөөлүгө ажылы дээш халас пүтөвө-биле Москваже чоруткан. Ол улуг аас-кежик. Эки ажыл алдар-га чедирер деп чүвө ол-дур.

Сержиң Достакоевна боду кашпагай, авангар, хөгүдү, кежээ кижик деп чүвени кижик доран эскерип каар. Буянын аванг бүүдүжү-даа ыңдыг кижик болду. Уруум, кызым, огул деп чугаазың чымчалан канчаар. Кыр-ган-ава ажылдан аңгыда, ыр-лап, шүүдүтөп, кожамынтап, дүргөн чугаалап турда, эң алыгына хомустап турда, элиски-ле. Чогаалган кожа-мыктабы мээр безин санаа-ным 400 ажыг болган. Ы-жиң аар деп турган, хары-лаан, уткан болган мен.

ЧУГААНЫР КИЖИ ДОРААН БИДИНЕ БӨӨР. СТОЛГА ОВАКА ОЛУДУРАУС. КЫРГАН-АВАЛЫ СЕРЖИН ДОСТАКОВАНА КҮЖҮГӨТ ДЭЭР БОЛУ. АЛТЫ ОЛУ. ДЕРТ КЫСТЫН БУЯНЫН НЕЗИ — МААДЫР ИЕ. АМЫЛЫН ЭС АС-КЕЖИНИН ТҮННӨЛҮГӨ ХӨЙ КЕСИНИН МАЛ АЖЫЛЫНГА ЭРТТИРГЕН.

Чогааныр кижик доран билдине бөөр. Столга овака олудураус. Кырган-авалы Сержин Достакоевна Күжүгөт дээр болу. Алты олу. Дерт кыстын буянын нези — Маадыр ие. Амылын эс ас-кежинин түнөөлүгө хөй кесинин мал ажылынга эрттирген.

ЧУГААНЫР КИЖИ ДОРААН БИДИНЕ БӨӨР. СТОЛГА ОВАКА ОЛУДУРАУС. КЫРГАН-АВАЛЫ СЕРЖИН ДОСТАКОВАНА КҮЖҮГӨТ ДЭЭР БОЛУ. АЛТЫ ОЛУ. ДЕРТ КЫСТЫН БУЯНЫН НЕЗИ — МААДЫР ИЕ. АМЫЛЫН ЭС АС-КЕЖИНИН ТҮННӨЛҮГӨ ХӨЙ КЕСИНИН МАЛ АЖЫЛЫНГА ЭРТТИРГЕН.

Чугааныр кижик доран билдине бөөр. Столга овака олудураус. Кырган-авалы Сержин Достакоевна Күжүгөт дээр болу. Алты олу. Дерт кыстын буянын нези — Маадыр ие. Амылын эс ас-кежинин түнөөлүгө хөй кесинин мал ажылынга эрттирген.

«Бүзүрел» телефону БОДУҢГА ДУЗАЛА

Бир эвес бодунга берге апарса, эш-өөрүң дузалап шыдава, чааскааныр, муңгарай, беринзе, сагыш-сеткилин оңуп келсе 3-24-20 ДУГААРЫГ «БҮЗҮРЕЛ» ТЕЛЕФОНУ сенээ дузаны чедирин, уелди сүенбэ бээр. Найсызга Кызыл хоорайда айкалап турар бо телефон дугайында бичин таныштырай.

Бистин чуртувуска кижини сагыш-сеткилин дугайында уул-ла сагыш салбайл турган. Чугле чыгыс улганышкын-биле чурттап турган болгай бис. План күсүдөр, ажал кылдыр, а ажы-төдү башкылар өөредип каар. Ол дээрге оларын ажылы деп санап турган бис. А хөө-күй ада-нелер айкалап айкалап келеш, аш-чөм кылдып турда үези эртип каар.

Кижин деп чүд? Аажы-чаны, сагыш-сеткили кайын тургустунган, бичин чаш-толдуң чараш-багай чандыры кайын тургустунуп келирил, чугле өг-бүлөдө бе, шоктолаа бе, кижилерин чурттап чо-руур нигилелинде бе, агаар-бойдустан, аш-чөмдөн маарыкыр бе деп айтырдылар бо-ла тыттып көөр апарган.

Сөөлү үдө солуң сеткүлдү номчуп көөр-ге даштык чурт-гарда кижини ап чоруур байдалан, сагыш-сеткилин ча-зап, дузалаар өрмөнгү Уаус бар. Оларын психологтар дээр Чижээлээр, Американың Президентини чоңче үнерини бентинде бодунуң чугааын, көөр көрүжүн, холдарын канчаар тударын, кылажын-шутуун психолог-биле сүмөлешкеш үнер. А бистин чуртувуска чүгө ындыг психологтар, психиатрлар чүгө кижин аарыг бээрге эмнеп турарлар.

Психолог кирдим, сүмөлөштим деп турган кижин даа черде дыйналып турду. 1992 чылдың ноябрь 2-ден эгелеп чонун агарып-биле эмнээр тепте, кижини сагыш-сеткилин эмнээр, өдө чазаар психологтар тыттып келген.

1993 чылдын чайынында Новосибирск университетинин башкысы Т. П. Пушкина «Бүзүрел» телефонун айкалаа, кызы-биле 9 кижини өөредип каар. Олар өөредилгени төнүзүндө «психолог-консулду-тант» деп бижикти алгаш, «Бүзүрел» телефонунда айкалап турарлар.

КЫМ-ДАА ШЫН БИЛИП АЛЗЫН

«Шын» солунга үнген «СПИД — Тывада» деп чүгүлге хамаарышкан айтырдылар, санаалдар, киен-хомуудалар редакцияда-да, Тываның клиниктиг иммунология төвүгө-даа дыйган болуп келгенин барымдаалаш, чүгүдүң автору, ол Топтун улуг эмчиси Анна Момбужаевна Ламажаева редакция, же чаалап, чамдык айтырдыларга эмчиини харым-ларын номчукуларның кичээлгенине бараалтаттыс.

— Номчукуларның кол айтканы — чүгө ол өлгөн уругунуң болган оң эштериниң ат, фамилияларын ажайк парлавас силер, ону парлаваска канчап олар биле хонуп-холбашкан кижилерини тып алыр силер дээр боор-дур, эмчи. Бо айтырдыга хамаарыштыр силерниң бода-лыңдар кандыгы?

— Ат, фамилияны ажайк-биле парларды, чугаалаары эмчи дурдумуге дүүшес болгаш, кижилериниң эргелерин кызгадан болур болгай. Оон-биле кады буруу чок төрөлдөргүдө база он херээ чо. Оске талада, бо ышкан ову-хевирлиг чуртталгалыг уруг-лар ажайк-биле боттарының шын ады-биле чурттаваас, дүн чарып эрттирген эр кижилеринге эске атыг болу-ру маргыш чок. Чижээ, бо чок апарган уруг аарынын база хирези-биле чажырып, төрөлериңче сөөлүңе чедир чоокшулавайн, диагнозуң ат чок анализ дужаа черден билип алган-дыр. Оон ап-көөрге, ат, фамилияны ажайк-ласта-даа кымга кандыг дуза болуру? Харын, чам-дык оон-биле хонган эр улуска мере оожургал берип болур. А чурк дээрге эске керек. Оон-биле таныштырып болур бис. Чугле ону та-ныштырары база тускай ду-румчук, баштай эмчи-биле ажайк чугаалажып, келген кижиниң анализин ап, ши-чип көргөш, хонук хуусаа-чы дүгүжүп турар болза ын-чан көргүзөр. Анаа-ла улус аразына чурктуң кайын таралы бээр деп бис. Чүве болганы чүкүр-дурдумун бол-гай.

— Ол уругунуң өг-бүлө-зинге кыянган ындыг чүкү кижилериң дээр ыназылг ай-тырдылар хей.

— Хей ажайк-төлдүг ажайк-чын өг-бүлө-дир. Шуту ажайк-төлдүг топтуг, кижиниң, кү-руне ажайын кылып чооруу, чоңунга хундулуг, талантыг-лаа кижилер бар. Мен олар-ны хундулуг мен. Ам кан-чаар, хей кижилер аразы-нга бир-ле чедер-четпезини кижини турар-ла болгай. Чон-тун бин чечен чугааын өс-керткеш, мен бүгү кижилер-ге мынчаар харылаксаар-дыр мен. «Кара түрөлдөгө, кара-бажына, база СПИД-ке канча-лаа таварышпас деп аас этпел».

— Бо шагда кым-лаа мын-дыг кагытталта таваржып болур. СПИД-тен кымны-лаа ажайк-төлдү аарып болур. Бо өг-бүлө кончуг берелер-ге таваржып турар. Чер-чуртунда кижер-даа чыгыш байдал бар. Чамдык угааны четпес кижилер уругунуң хөө-рини кызып, үндүр октаар чедип турар. Ол кончуг шын эвес. Өлгөн сөөк-биле аары-ның өскүдүкүзү денге каш хонгаш-ла өлүп каар. Ында ам хора чок болгай. Дерзини үүгүдигилер ону үүлгөткөн-ниң бажына дужуп чадавас. Биске, эмчилерге кандыг-даа аарыг кижин дээрге анаа аарыг кижин-ле-дир. Шуту дөмөй — човулан-дыр. А ону төрөлдөргүдө база оонаган ажайк чок. Олар харын биске хирези-биле ду-залажып, чурктуң, чагаа-ларны эскелген. Оон хей чүве укжуру билдинери олар-гажак. Кижин болганы олар-ның орнунга болуп база болуп, анаа човап, кээрээр-дур. Тывалар черле кээрээр, човаачал-ла чон болгай бис. Ону утпаалы.

— Уругунуң эштериниң дугайында чүкү чугаалап бо-лур силер? Чамдык номчу-кулар, силерин ол уруглар-га болчуп турар деп билген, хоралаан сеткилин илерет-кен хөөнөр база бар хевир-лиг ийин...

— Чок, мен оларның чурт-талгазының ову-хевирин черле каян-даа үнелвесе болмен. Оларга болушпас-даа, бузувересе-лаа мен. Оларның аазында чок дээр мегечи, каян-оуузуңуң уруглар-дын, оларның биске, эм-чилерге, чамдыгыш шактык-тап, чүкү өчүрүп дугуржу-лаа турарын билдир мен. Ол уруглар аразында чүве билбес, бузуверечел кедээ кыстарыны көгүдүп, эске хоорайларже кыйгырып, эдиртип чедиргеш, анаа ласпорт, акшаларын хунаап алгаш, даштык сөөктүг та-ныштары-биле албаалап хон-дурул турар уруглар база бар. Бүдүн өөр чонун эңне-өртек чок бедик байлаа — каякшылы, салгай дээр сагыш човзав каш сангыг самбын-садар херээженер-нин чүгө кээрээр мен. Олар-нын-биле чугаа эске бол-гай.

— Элептиң чүве, чамдык эмчилерден килецзини, хо-мудаан сөстөр телефонга кээп турар апарган. Силерин бү-тү эмчилериниң чажытарын солуннара ажайдып, эки-батын тө каап турар дээр яның бар.

— Эмчилер солун, сеткүүл-ге боттарының дугайында чүгө эмчиге байыр чели-пишиңни, өөрүп четтириши-п таваржып турар. Чер-чуртунда кижер-даа чыгыш байдал бар. Чамдык угааны четпес кижилер уругунуң хөө-рини кызып, үндүр октаар чедип турар. Ол кончуг шын эвес. Өлгөн сөөк-биле аары-ның өскүдүкүзү денге каш хонгаш-ла өлүп каар. Ында ам хора чок болгай. Дерзини үүгүдигилер ону үүлгөткөн-ниң бажына дужуп чадавас. Биске, эмчилерге кандыг-даа аарыг кижин дээрге анаа аарыг кижин-ле-дир. Шуту дөмөй — човулан-дыр. А ону төрөлдөргүдө база оонаган ажайк чок. Олар харын биске хирези-биле ду-залажып, чурктуң, чагаа-ларны эскелген. Оон хей чүве укжуру билдинери олар-гажак. Кижин болганы олар-ның орнунга болуп база болуп, анаа човап, кээрээр-дур. Тывалар черле кээрээр, човаачал-ла чон болгай бис. Ону утпаалы.

— Уругунуң эштериниң дугайында чүкү чугаалап бо-лур силер? Чамдык номчу-кулар, силерин ол уруглар-га болчуп турар деп билген, хоралаан сеткилин илерет-кен хөөнөр база бар хевир-лиг ийин...

кин-биле холбаш чачыкка-ны кончуг. Ол бисти байыт-пайн, харын чыдып калга-нывистин херечин болуп турары ол деп санаар мен. Бир эвес, солуннара бис-тин чедер-четпезини чир-тытпас, чажырып-бузуруп олар болзувусса, канчап чон шын үнелээрил, нигилел биске канчап дузалаарыл?

— Ам эске аарыг улус-тыттып турар бе?

— Амдызында чок, чон ону билдир алзын.

— Терапияны ажайдык-чыларын боттары аарыг-рин болур деп «Центр Азия» солунга бижээр бол-ду, олар ам эмнээр улзуу-нга халдавар чедирбес бе?

— Чок, оларның кадкы-шылының анализтери бадыт-каан. Хан-биле аарыгның дамчырынга кончуг хей халдаварлыг хан херек чү-ведир ийин. Оларын-даа, аарыг улустун-даа сеткил-савыжын оожургалдып, бү-зүредип ор мен, оларда хал-давыл чок деп. Бо талазы-биле ол солунуң уаурутул-газы-биле база чугаа бол-ган. Анаа мээр дорт хар-рым үнер боор.

— Амгы бо хуннээр бер-ге айтырдылар чүдөл, бис оларын канчаар шиптир-дээр арталар барыл?

— Кол берге чүдү — аарыг кижилер ам-даа тып-тып кээп болур. А оларны чытыртып эмнээр баазавас — хоорайның халдаварлыг аарыглар эмнелгезиниң ам-гы уде аарыг кижилер эм-нээр байтык, хадгынар чы-гыс болуп турары эңне ду-зуренчиг байдал. Ол эмне-лени билбес кижилер чок, ийиш-тудуглары шагда ирий-биле, суг-каналыңа сис-темалары сандан үнген, ава-риязыл уругуң болур. Сеп-тал дээр анаа дуза болбас. Ону чүгө чаа эмнелге тудуң дурдедиптиң, ажайгылың кин-дери — бо айтырдыгың узе шиптирлеп болур. Бо та-лазы-биле Чазак черинге база айтырдыг көрдүрүп ту-рар. Ол туауга акшаланды-рышкын херек. Бо айты-рдык мынчаар узе шиптир-леттмес болза, халдавар-лыг аарыгларын (чүгө СПИД эвес!) бо эргижирээр эмнелге боду таралды бол-тур. Эске берелер база-ла акша-тегерик-биле холбаш-кан боор-дур. Чазактың ав-тобаазасы бистин төптүң машина-балгат-биле ханды-рылазын кошкаткаш, рай-оннар үнүп, чоң хынаар ажайдылар үзүктелдирип турар байдал база дүвүр-дүлүп турар. Бо айтырды-гың чөпө бистин Чазак че-рин көрүп дузалажыр боор деп илгээр-дир мен.

— Интервью бергениңер чөпө четтирдисин, Анна Момбужаевна. Үдө-херээр бүдүңгүр болдуң.

— «Шыны» корр. Даңы САЛЧАК чугаалашкан.

БОДУ ЭМНИИР ДИЗЕ...

«Шын» болгаш «Чаа орук» солуннара, «Анараң тарып алгаш» деп материалга ол үнүшү эм кылдыр канчаар белес-кеш алыр чонга сүмелдеш деп Ю. Шагынын дилгезиге хары бээр деп оорамы бо.

Эм оот-биле эмнениринге сүмелерин орус дил кырында дыка хойну парлаан, ам-даа үндүрүп турар. Ол сүмелер өзүгүр алырга, эм оотун бузузун (амарантыны база) чечектелер бетинде ас хүн-дө чыгаш, хөлөгелит, салгың, нар турар сарайга, кажгаа азы сери адаанга кончуг дүргөн чугаладыр чыдып кур-галдыр. Оң соонда пос халка-азы сазын хааржакка шы-жаар. Хуусаазы 1,3 чыл. Хондур соктаан бир улуг омааш иштиң баалыңыг стаканга 200 грамм сугта катгаш, аксын халыпташ, 10-15 минута иштиңде ниг-кеш, (хайндырбас), сооткан сөөлүдө марья-биле сугн шүүп, сы тулуп алгаш, ша-арын төптөр. Составында бу-дүктүг үнүш болза, доп ло-ран шүүр. Эм болгаш ол. Хунде 3 катап улуг омааш иштиң чөм чир мурунда 30 минута бурунгаар чыды-биле ийип ап турар, ол-ла. Керже термоска тургузуп каш, эртенде шүүп алыр-га, мырдай хөлөк эптиң.

Баштай эмчи-биле сүмел-жери болгаш өй-өйлөп хына-ды турары албан дээр. Бо дүргө ниги дүрүмүң-дир, а шүлгү үнүштер дөмөй эвес дээрзин ултас керек.

Эм-таның ховартааныңдан болгаш оң өртөзүң улгата-кандан дамчыр чугаа-биле оң-сиген хайындырып ийит турары хаа эвес апар-ган. Бөгүңе чедир бистин суурларда болгаш кожавыс Тес-Хемде «Чуксугбай» деп оот дугайында болгаш чинге аараан бир кижин оон-биле кай калдык кылдыр экирээр деп чугаа дыйган апарган. Мынчаар эмненири ам мы-рынай негелде апар чыдар деп болур-дур. Ынчангаш маңаа бодумуң каш сүмел-ерин киирер боадың.

Бирээле. Кокуң төптөрин-ге, оң соонда суурларга эм ооттар белеткээр фото-барлар ажайдылар дээр шиптирле-зе эки. Бир эвес анаа ажайк-даар эмчилер тывылбас бол-за, Кызылдын болгаш Ша-гаан-Арыгның фото-барлар баазасынга түр курстары ажайдыр.

Ийде. 1988 чылда Кызыл-га парлап үндүрген А. А. Лагериниң «Лекарственные растения Тувы» деп номун тыва дылга парлап үндүр-гөң негеп келген деп са-наар мен.

Үштө. Республикада үнүп турар солуннар арынга док-таамал «Айтырды-хары» деп рубрикага улустуң айтыр-дырынга тускай эртенниң эм-чилерин харызын бижип турза черле эки, ажайкты-даа.

Байырдап Кыргыс.

КАНДЫГ ХУННЕР БОЛУР ЭВЕС, КӨРЭЭЛИ САРЫГ ШАЖЫН КАЛЕНДАРЫ

АВГУСТ 1. Эрги сан-биле 24, понедельник. Ай сымдыс-тыг, 9 кызыл менгилиг, сал-гың олуттуг, сарыгыммаар хой хуну. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Садыглаар, ырак-узак айтанып боор, дарга-ларга, сайыттарга бараал-гар-даа бол, чевег хөөр эр-гивес, мөчээнер орнукушту-пас, келин айтырбас хун.

АВГУСТ 2. Эрги сан-биле вторник. Кызыл-Караң (Марс) сымдыстыг, 8 ак менгилиг, от олуттуг, ак мечи хуну. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маннайгы база эки хун. Кандыг-даа чорукту чогулар, бүдүрер эң эки хун.

АВГУСТ 3. Эрги сан-биле 26, среда. Уран-Ход (Мерку-рий) сымдыстыг, 7 кызыл менгилиг, өөрүшкү-маннай-гы хун. Чер чорбас, мал сат-пас, чарывас, саарыла кыл-бас хун, а оске чуну-лаа кы-дыр эки хун.

АВГУСТ 4. Эрги сан-биле 27, четверг. Эдирек-Хайе (Юпитер) сымдыстыг, 6 ак менгилиг, демир олуттуг, ка-ра ит хуну. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маннайгы хун. Ырак оруктарже айтанып, үстүк дээржилер-биле чугаа-домак кылдыр, а мөчөөнер ажаваас, хонук эрттирбес, келин айтырбас, куда дүжүрбес, салыг кыл-бас, мал сагпас хун.

АВГУСТ 5. Эрги сан-биле 29, суббота. Велдир-Дүүшкүн (Сатурн) сымдыстыг, 4 но-гаан менгилиг, суг олуттуг, көк күске хуну. Эр мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Келин айтырбас, куда айкалышты бүдүрүп бо-лур эки хун, чорунар чогу-зуң.

АВГУСТ 6. Эрги сан-биле 30, будуунун хуну, воскре-сенсе. Хун сымдыстыг, 3 көк менгилиг, даг олуттуг, көк-сүмээр инек хуну. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маннайгы хун. Келин айтырбас, куда айкалышты бүдүрүп бо-лур эки хун, чорунар чогу-зуң.

АВГУСТ 7. Эрги сан-биле 31, пятница. Шолбан (Венера) сымдыстыг, 5 сарыг менгилиг, ортоктай олуттуг, караыммаар хаван хуну. Кыс мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Садыглаар, ырак-узак айтанып боор, дарга-ларга, сайыттарга бараал-гар-даа бол, чевег хөөр эр-гивес, мөчээнер орнукушту-пас, келин айтырбас хун.

АВГУСТ 8. Эрги сан-биле 1, суббота. Велдир-Дүүшкүн (Сатурн) сымдыстыг, 4 но-гаан менгилиг, суг олуттуг, көк күске хуну. Эр мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Келин айтырбас, куда айкалышты бүдүрүп бо-лур эки хун, чорунар чогу-зуң.

АВГУСТ 9. Эрги сан-биле 2, пятница. Шолбан (Венера) сымдыстыг, 5 сарыг менгилиг, ортоктай олуттуг, караыммаар хаван хуну. Кыс мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Садыглаар, ырак-узак айтанып боор, дарга-ларга, сайыттарга бараал-гар-даа бол, чевег хөөр эр-гивес, мөчээнер орнукушту-пас, келин айтырбас хун.

АВГУСТ 10. Эрги сан-биле 3, суббота. Велдир-Дүүшкүн (Сатурн) сымдыстыг, 4 но-гаан менгилиг, суг олуттуг, көк күске хуну. Эр мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Келин айтырбас, куда айкалышты бүдүрүп бо-лур эки хун, чорунар чогу-зуң.

АВГУСТ 11. Эрги сан-биле 4, пятница. Шолбан (Венера) сымдыстыг, 5 сарыг менгилиг, ортоктай олуттуг, караыммаар хаван хуну. Кыс мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Садыглаар, ырак-узак айтанып боор, дарга-ларга, сайыттарга бараал-гар-даа бол, чевег хөөр эр-гивес, мөчээнер орнукушту-пас, келин айтырбас хун.

АВГУСТ 12. Эрги сан-биле 5, суббота. Велдир-Дүүшкүн (Сатурн) сымдыстыг, 4 но-гаан менгилиг, суг олуттуг, көк күске хуну. Эр мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Келин айтырбас, куда айкалышты бүдүрүп бо-лур эки хун, чорунар чогу-зуң.

АВГУСТ 13. Эрги сан-биле 6, пятница. Шолбан (Венера) сымдыстыг, 5 сарыг менгилиг, ортоктай олуттуг, караыммаар хаван хуну. Кыс мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Садыглаар, ырак-узак айтанып боор, дарга-ларга, сайыттарга бараал-гар-даа бол, чевег хөөр эр-гивес, мөчээнер орнукушту-пас, келин айтырбас хун.

АВГУСТ 14. Эрги сан-биле 7, суббота. Велдир-Дүүшкүн (Сатурн) сымдыстыг, 4 но-гаан менгилиг, суг олуттуг, көк күске хуну. Эр мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Келин айтырбас, куда айкалышты бүдүрүп бо-лур эки хун, чорунар чогу-зуң.

АВГУСТ 15. Эрги сан-биле 8, пятница. Шолбан (Венера) сымдыстыг, 5 сарыг менгилиг, ортоктай олуттуг, караыммаар хаван хуну. Кыс мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Садыглаар, ырак-узак айтанып боор, дарга-ларга, сайыттарга бараал-гар-даа бол, чевег хөөр эр-гивес, мөчээнер орнукушту-пас, келин айтырбас хун.

АВГУСТ 16. Эрги сан-биле 9, суббота. Велдир-Дүүшкүн (Сатурн) сымдыстыг, 4 но-гаан менгилиг, суг олуттуг, көк күске хуну. Эр мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Келин айтырбас, куда айкалышты бүдүрүп бо-лур эки хун, чорунар чогу-зуң.

АВГУСТ 17. Эрги сан-биле 10, пятница. Шолбан (Венера) сымдыстыг, 5 сарыг менгилиг, ортоктай олуттуг, караыммаар хаван хуну. Кыс мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Садыглаар, ырак-узак айтанып боор, дарга-ларга, сайыттарга бараал-гар-даа бол, чевег хөөр эр-гивес, мөчээнер орнукушту-пас, келин айтырбас хун.

АВГУСТ 18. Эрги сан-биле 11, суббота. Велдир-Дүүшкүн (Сатурн) сымдыстыг, 4 но-гаан менгилиг, суг олуттуг, көк күске хуну. Эр мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Келин айтырбас, куда айкалышты бүдүрүп бо-лур эки хун, чорунар чогу-зуң.

АВГУСТ 19. Эрги сан-биле 12, пятница. Шолбан (Венера) сымдыстыг, 5 сарыг менгилиг, ортоктай олуттуг, караыммаар хаван хуну. Кыс мага-бот-туг, өөрүшкү-маннайгы хире-лиг хун. Садыглаар, ырак-узак айтанып боор, дарга-ларга, сайыттарга бараал-гар-даа бол, чевег хөөр эр-гивес, мөчээнер орнукушту-пас, келин айтырбас хун.

Спорт • Спорт • Спорт • Спорт • Спорт • Спорт • Спорт • Спорт • Спорт • Спорт

ЧААГАЙ Тура-СОРУКТУҢ ОЮННАРЫ

Table with 4 columns: ОЮННАРЫН ХУН ДЕМДЕГЕЛИ, САНИТ-ПЕТЕРБУРГ (РОСИТА-СЧТА-СПОРТ-ТУН ТУСКАЙ КОРР.), СУГГА ЭШТИРИ, БАШТАЙГЫ ЧЕМПИОН-ЛЭНС ДИП. Includes names like Митчел, Тагир Абдуллаев, Гвен Торренс, Денис Митчел, Андрей Логинов, and various sports records.

КИНО

Table listing movies and showtimes: «НАЙЫРАЛ»: «Өскөдөр-2» 10.00, 13.00, 16.00, 19.00; «ВОСТОК»: «Чалбыштаган от» 14.00, 16.00, 18.00; «НАЙЫРАЛ»: «Өскөдөр-2» 10.00, 13.00, 16.00, 19.00; «ВОСТОК»: «Чалбыштаган от» 14.00, 16.00, 18.00.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100. Индекс 667000. ТУРГУЗУКУЛАРЫ: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ ХУРАЛЫ. ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУН КОЛЛЕКТИВИ. Код редактор В. Ф. ЧАДАМБА. АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505.